

Cumhuriyet Döneminin Sektörel Stratejiler Çerçevesinde Ekonomik Görünümü

Economic Outlook of The Republican Period within The Framework of Sectoral Strategies

*Dilek ŞAHİN YOMRALIOĞLU**

Başvuru Tarihi: 19.08.2024

Kabul Tarihi: 28.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yılına bakıldığında, ekonomik görünümünde önemli değişimler ve dönüşümler yaşandığı izlenmektedir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinin önde gelen sektörü olan tarımın gelişmesi için çeşitli farklı stratejiler izlenmiş, bu uygulamalar sanayi sektörünü geliştirmeye yönelik politikalarla desteklenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinin genel görünümünü farklı kaynaklardan derleyerek, bütüncül bir bakış açısıyla dönemsel ve sektörel olarak özet bilgiler sunmaktır. Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörü olan tarımın GSMH içindeki payının zamanla giderek azaldığı, sanayi sektörünün payında ise artış yaşandığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin yapısal sürecindeki değişimin bir göstergesidir. Türkiye'nin dönemsel olarak gösterdiği ekonomik büyümenin unsurları da dönemsel olarak farklılık göstermekte, her dönem kendi içinde dönemin özelliklerini yansıtan ekonomik ve politik unsurların sonuçlarını yansıtmaktadır. Bu dönemlere ait bilgiler 1970-2024 yılları arasında yayınlanan akademik kaynaklardan derlenmiştir. Türkiye ekonomisinin dönemsel olarak genel görünümü, uygulanan sektörel stratejiler ve sonuçları genel hatlarıyla açıklanmış, tarım ve sanayi sektörlerinin gelişimi ve değişimi konusunda bilgiler ve tarım sektörünün kalkınmasına yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Stratejik yönetim, tarım ve sanayi stratejileri, kurumsal yönetim.

* Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, dilekyomralioglu@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2114-935X

Abstract

When looking at the 100 years of the Republic of Turkey, it is observed that there have been significant changes in its economic outlook and sectoral strategies. The purpose of this study is to examine the development and changes in the Turkish Economy during the Republican Period by dividing it into three periods within the framework of sectoral strategies. Agriculture and industry sectors have emerged as the two most important sectors that have been focused. While the share of agriculture, which is the locomotive sector, in GDP has gradually decreased over time, there has been an increase in the share of the industrial sector. The information on these periods has been compiled from academic sources published between 1970-2024. The general outlook of the economy and sectoral transformation has been provided with the framework and change of the agricultural and industrial sectors and recommendations provided for the development of agricultural sector.

Keywords: Strategic management, agricultural and industrial strategies, corporate management.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yılına bakıldığında, ülkenin önemli bir dönüşüm ve gelişim süreci geçirdiği görülmektedir. Atatürk liderliğinde başlayan Cumhuriyet projesi, ülkeyi modern, laik ve demokratik bir devlet haline getirmeyi amaçlamıştır. Ancak aynı zamanda çeşitli siyasi ve toplumsal sorunlarla da mücadele edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yılları ekonomik buhranlar ve ikinci dünya savaşının olumsuz ekonomik yansımalarıyla zorluklar içinde geçmiştir. Sonraki dönemlere bakıldığında da bu zorlukların farklı nedenlerle devam ettiği ve Cumhuriyetin farklı gelişim ve dönüşümlerle günümüze kadar varlığını güçlendirerek sürdürdüğü görülmektedir. Sektörel gelişime bakıldığında, Osmanlı döneminde baskın sektör olan tarım, Cumhuriyetin ilk döneminde Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörü olmaya devam etmiştir. Tarım sektörü ve tarımsal faaliyetlerin verimliliği dünya genelinde hayati bir öneme sahiptir. Tarım, insanların temel ihtiyacı olan gıda maddelerinin üretimini temin eder ve tüm bireylerin hayatlarını idame ettirebilmeleri için gereklidir. Tarım sektörü gıda maddeleri ve sanayi sektörü için hammadde üretme görevine sahiptir. Bu iki sektörün olumlu bir etkileşim içerisinde olması ekonomik kalkınma için motive edici bir unsurdur. Bu nedenle gelişmiş ülkeler de geçmişte tarım sektörüne öncelik vermiş, gelişen tarım sektörü sanayi sektörünün de gelişmesine katkı sağlamıştır (Ergil, 1975).

Sanayileşme süreci tarihte dört aşamada gerçekleşmiştir. Birinci Sanayi Devrimi 18. yüzyılın sonlarına doğru buhar makinesinin icat edilmesiyle başlamış, üretim faaliyetlerinin ticarileşerek

fabrikalara taşınmasını sağlamıştır. İkinci Sanayi Devrimi'yle birlikte bir adım daha ileriye gidilmiş, üretimde elektrik kullanımıyla seri üretime geçilmiştir. Üçüncü Sanayi devrimi teknolojinin gelişmesi ve otomasyonun sağlandığı bir dönem olmuştur. Teknolojinin daha da gelişerek akıllı makinelerin kullanıldığı dönem Dördüncü Sanayi Devrimidir. Sanayileşme her siyasi iktidarın temel kalkınma meselesi olmuş, Osmanlı'dan bu yana kamu destekli politikalar uygulamaya konulmuş ancak beklenen sonuçlar elde edilememiştir. Türk sanayisi Cumhuriyetin 100 yılının çeşitli dönemlerinde farklı değişim ve gelişim göstermiş, özellikle 2000 li yıllarda gözle görülür bir gelişme göstermiştir. Bu başarının altında Türkiye'nin yetişmiş insan gücünün büyük payı bulunmaktadır. Siyasi istikrar, uzun vadeli politikalar ve istikrarlı kamu destekleriyle sektör küresel aktörler arasındaki konumunu güçlendirmiştir (İstikbal, 2022). Bu çalışma Türkiye'nin 1923-2023 yılları arasında gösterdiği ekonomik değişimler, sanayi ve tarımsal sektörün gayrisafi milli hasıla içindeki payı ve uygulanan stratejiler bağlamında incelenmekte ve Cumhuriyet ekonomisinin dönemsel ekonomik ve sosyal görünümü ile ilgili özet bilgiler sunarak bu dönemleri holistik bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Bu çalışma dönemsel farklılıkları ortaya koymak amacıyla Cumhuriyetin 100 yılını üç ayrı döneme ayırarak incelemiştir.

Cumhuriyetin Dönemleri

1923-1950 Dönemi

Bu dönem Cumhuriyetin ilk dönemi olup savaş sonrası ekonomik ve sosyal anlamda yıpranmış olan Türkiye'nin yeniden yapılanma çabalarıyla geçmiştir. Tek partili olan bu dönemde demokratikleşme çabalarıyla yeni devlet yapısının inşa edilmesine odaklanılmıştır (Yavuz, 2000). Ekonomik istikrarın sağlanması için 1923 de yapılan İzmir İktisat Kongresinde Osmanlı döneminin önde gelen sektörü olan tarımın desteklenmeye devam edilmesine karar verilmiştir. Bunun bir diğer nedeni işgücünün %80 inin tarım sektöründe çalışıyor olmasıdır (Öztürk ve Yıldırım, 2009). Tarım sektörünün kalkınmasında temel yaklaşım, küçük ve büyük ölçekli tarımsal üretim birimlerini teşvik etmektir. Bu politika, tarımsal üretimde çeşitliliği ve bu şekilde ülkenin genel tarımsal potansiyelini artırmayı hedefliyordu. Uzun savaşlar neticesinde topraklar zarar görmüş ve büyük bir nüfus kaybı yaşanmış, bu durum emek faktörünün toprağa nispetle daha kıt olmasına sebep olmuştu. Kıt seviyelerdeki emek faktörünün, köylünün sahip olduğu ilkel tarım aletleri ile birleşmesi, tarımsal üretime uygun toprakların çok azının işlenmesine imkân veriyordu. Öte yandan hububat üretiminin iklim koşullarına duyarlı olması, yüksek üretim maliyetine karşın düşük verim alınmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler buğday ve buğday unu ithalatının önemli bir dış ticaret kalemi olmasına yol açmıştır. Ayrıca ithal buğdayın yerli buğdaya kıyasla hem fiyatının az hem de kaliteli olması, yerli buğdayın korunmasına yönelik politikaları daha maliyetli hale getirmiştir (Bacaksız ve Uysal, 2019). Devlet,

tarım sektörünün gelişimini teşvik etmek amacıyla 1925 de aşar vergisini kaldırmış, 1927 ve 1929 yıllarında çıkardığı yasalarla hazine arsalarını topraksız köylülere dağıtmış, ülke genelinde tarım ürünlerinde artış yaşanmıştır (Öztürk ve Yıldırım, 2009).

1929 Büyük Buhranı, dünya genelinde ekonomik dengeleri derinden sarsan ve pek çok ülkeyi etkileyen bir krizdi. Bu dönemden Türkiye ekonomisi de ciddi şekilde etkilendi. Büyük Buhranın Türkiye ekonomisi üzerindeki en olumsuz etkilerinden biri ithalat ve ihracat dengesinin bozulmasıydı. Dünya genelinde ticaretin daralmasıyla birlikte Türkiye'nin ihracatında düşüş yaşandı. Özellikle tarım ürünlerinde dış talep azaldı ve bu durum tarım gelirlerini olumsuz yönde etkiledi. Dünya genelinde yaşanan ekonomik belirsizlikler, Türkiye'yi de etkileyen dış yatırımların azalmasına ve uluslararası kredi kaynaklarının daralmasına neden olarak ekonomik istikrarsızlığı da beraberinde getirmiştir. Yaşanan ekonomik krizde, fiyatı en fazla gerileyen ürün, üretimi için ülke topraklarının büyük bir kısmının ayrıldığı buğday olmuştur. Dünya buğday fiyatları o kadar düşüş göstermiştir ki, devlet müdahalesi olmadan dış fiyatlar iç pazara aktarılsa dahi, tüm üreticiler, kendi beslenmeleri için gereken üretim dışında üretim yapamayacaklardı (Sayim, 2020).

Bu dönemden sanayi sektörü de olumsuz yönde etkilenmiş, 1923 ile 1930 yılları arasında sanayinin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payında azalma yaşanmıştır. El sanatlarından ibaret sanayi sektörünü desteklemek amacıyla Sanayi ve Ma adin Bankası kurulmuş, sanayinin gelişmesine yönelik teşvikler sağlanmış, ancak bu önlemler sanayi sektörü üzerinde belirgin bir başarıya ulaşmamıştır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kapanması, bu dönemdeki destek mekanizmalarının başarısızlıklarından biriydi. Banka, Osmanlı'dan kalan tesislerin devredilmesiyle kurulmuştu ancak işletme sermayesi eksikliği ve özel kesimin yatırım alışkanlığının zayıflığı gibi nedenlerle başarılı olamadı. 1927 yılında çıkarılan Sanayi-i Teşvik Kanunu yeniden düzenlenmiş, devlet eliyle teşvikler sunulmuştur. Teşvikler özellikle makine kullanan ve daha yüksek istihdam miktarı sunan işletmelere kullanılmıştır. Ancak bu önlemler sanayi sektörü üzerinde belirgin bir başarıya ulaşmamıştır. (Öztürk ve Yıldırım, 2009).

Bu dönemde tarım sektörünün en büyük sorunlarından biri ulaşımdır. Yetiştirdiği ürünü pazara ulaştırmak isteyen köylü, kendi imkânları ile açtığı patika yolları kullanmaktaydı. Ancak bu yollar da olumsuz hava koşullarının ardından yok olmaktaydı. Başlarda ürününü at sırtında taşıyan köylü, daha sonraları at, öküz ve ineklerin çektiği arabaları kullanmıştır. Fakat bu arabalarda pek dayanıklı olmadığından atlar tarafından sıkça parçalanmaktaydı. Bu sebeple arabaların çekilmesi sırasında daha çok öküz kullanıldığı görülmektedir. Öküzler ise ulaşımı oldukça geciktirmekte ve pazara gidecek köylünün birkaç gün önceden yola çıkmasını gerektirmekteydi. Tarım ürünlerinin ulaştırılması esnasında bayatlaması ürünün fiyatının düşmesine sebep olmuştur. Devlet ulaşım sorununu çözmek

için motorlu araç sayısının az olması nedeniyle demiryolu yapımına ağırlık vermiş, ülke gelişmiş bir demiryolu ağına sahip olmuş ancak karayollarının yetersizliği demiryolu kullanımını da verimsizleştirerek taşıma maliyetlerini artırmıştır (Bacaksız ve Uysal, 2019).

Ülke 1930 yılında tarım ürünleri konusunda kendine yeterli hale gelmiştir. 1930-1931 yıllarında sağlanan üretim artışıyla ilk kez arz fazlası oluşmuştur. Bu durum ekonomide görülen dalgalanmalara karşın, sosyal huzurun korunmasına katkıda bulunmuştur (Sayim, 2020). 1932 tarihinde çıkarılan 2156 sayılı Buğday Koruma Kanunu ile Ziraat Bankası buğday alım satımı yapmakla görevlendirilmiş, kanun, buğday fiyatının korunması ve düzenlenmesi maksadıyla, hükümetin ilan edeceği fiyatlar üzerinden Ziraat Bankasının buğday alıp-satmasını kararlaştırmıştır. 1935 tarihinde üreticilerin ürünlerine müşteri bulmak, aracı gelirlerini üreticilere mal etmek ve milli ürünlerin standartlaşmasını sağlamak amacıyla Tarım Satış Kooperatifleri kurulmuştur (Bacaksız ve Uysal, 2019). Aynı dönemde geniş tarım arazilerine sahip olan Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nde tarım sektörünün büyük şirketlerin tekeline geçmiş olması tarım ürünleri alım satımının merkezileştirilmesi üzerinde etkili olmuştur. Tarımın kalkınması için hedeflenen genel strateji, ekonomik olarak bağımsız, kendine yetebilen, kültürel gelişime açık, verimli üretim yapabilen tarım kasabalarına sahip olmaktı. Ancak, dönüşüme katkıda bulunabilecek nitelikli çalışan sayısı ihtiyacın altındaydı ve bu kişiler dönüşüm yaratmak yerine vergi toplamak üzere görevlendirilmekteydi. Savaş nedeniyle erkek sayısındaki azalma da tarımı olumsuz etkileyen faktörler arasındaydı. Varlıklı veya işletme sahibi gayri-Müslimlerin pek çoğu ülkeyi terk etmiş veya ülkeden gönderilmişti. Bu unsurlar nedeniyle toplanan vergi miktarı dönüşüm için gereken yeni yatırımları gerçekleştirmek noktasında yetersiz kalıyordu. Taşıma maliyetlerinin yüksekliği hububat ürünlerinin dünya piyasalarında rekabet edemeyecek duruma düşürmekteydi. 1938 rakamlarına göre Urfa'da üç kuruşa üretilen buğdayın fiyatı yaklaşık 100 mil uzaklıktaki Hakkari'ye ulaştığında maliyeti 10 kuruşa çıkmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'na kadar yerel olarak üretilen sebzeler sadece o bölgede tüketilmekteydi. Eğitimde bölgesel farklar dikkat çekiciydi. 1950 yılında kasabaların yarısında okul bulunmamakta, okur-yazarlık oranındaki artış büyük şehirlerde yaşayanlar tarafından sağlanmaktaydı (Tuna, 2018).

İkinci Dünya Savaşı Cumhuriyetin yeni kurulmuş olması sebebiyle kabul görmüş olan milliyetçilik akımının devam etmesine sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olmasına rağmen, Türkiye savaşın etkilerinden büyük ölçüde etkilenmiş, savaşın siyasi atmosferi ticari ilişkilerin yanı sıra Türkiye'nin diğer ülkelerle olan genel ilişkilerini de etkilemiş ve dış ticaretin sınırlı hale gelmesine yol açmıştır. Milliyetçi liderler, ithalat ikamesi sanayileşmeyi benimseyen modern bir devlet bürokrasisi kurdular. Özel yatırımların sanayileşmeyi desteklemek için yetersiz kalması

durumunda, devlet yetkilileri devlet mülkiyetinde işletmelerle piyasaları yönlendirmeye çalışmış, yabancı şirketlerin millileştirilmesi, milli ekonomiyi kontrol altına almak ve sanayi projeleri için fon yaratmak amacıyla bir başka strateji olarak uygulamaya konulmuştur. İthalata uygulanan yüksek tarife oranları, yerli firmaların uluslararası rekabetten korunmasını sağlamış ve iç pazarda büyük bir pay elde etmelerine olanak tanımıştır. Bu hedefler, milliyetçilik politikasıyla sosyal ve ekonomik kalkınmayı öngörüyor, bölgeler arasındaki sosyal ve gelir eşitsizliğinin ülkenin kendi imkanlarıyla çözülmesini amaçlıyor, diğer yandan rakip ülke uygulamalarından uzaklaştırıyordu (Esen, 2014). Yine de 1920 ile 1950 yılları arasında tarım üretiminde artış görülmüş, bu artışta yeni tarım makineleri ve sulama sistemleri büyük rol oynamıştır (Ağır, 2021).

1950-2000 Dönemi

Ancak İkinci Dünya Savaşından sonra kullanılmaya başlanan traktör, gübre ve sulama teçhizatları sadece büyük kasabalara ulaşmış, dağınık halde bulunan küçük tarım üreticileri bu imkanlardan faydalanamamıştır (Tuna, 2018). Demokrat Parti'nin 1950 de iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin ekonomik politikalarında bir dönüşüm yaşandı. Bu dönemde devletçilik anlayışından uzaklaşarak liberal politikalara yönelme eğilimi başladı. Özellikle tarım sektörüne önem verilmesi ve bu sektörün gelişimine odaklanması, dış yardımların tarım sektörüne yönlendirilmesiyle desteklendi. Bu yardımlar sayesinde tarım sektörüne gerekli olan malzemeler alınarak ve destekler sağlanarak tarımsal üretim artırılmaya çalışıldı. Bu politikalar sayesinde tarım sektörü ivme kazandı ve üretimde artışlar yaşandı. Bu artışlar, ulusal pazarın büyümesine ve iç pazara dönük sanayinin gelişimine katkı sağladı (Oktar ve Varlı, 2010).

Sanayi sektörünün gelişimi de tarım sektörüne paralel olarak desteklenmiştir. Sanayi üretiminde artış sağlanmakla birlikte, özel sektörün sürece dahil edilmemesi nedeniyle artışta devamlılık sağlanamadı. Bu dönemde Demokratlara sıklıkla yöneltile eleştirilerden biri de herhangi bir koordinasyonun olmayışı ve uzun dönemli bir istikrar programının izlenmemesiydi. Yetersiz kurumsallaşma nedeniyle kurumlar arası koordinasyonun sağlanamaması ve uzun dönemli stratejilerle uyumlu planların yapılmamış olması nedeniyle 1950 lerin ortalarıyla 1960 lı yıllarda ekonomide beklenen kalkınma elde edilememiş, yine de her iki sektörde büyüme sağlanmıştır. 1950' nin ikinci yarısında endüstri üretimi ortalama %4,3 büyüme göstermiş, tarımsal üretimde sadece %1,8' lik bir büyüme elde edilmiştir. İthalat ve ihracat rakamları 1953 rakamlarının altına düşmüş ve 1960' a kadar iyileşme sağlanamamıştır (Çeçen vd., 1994). Ekonomi yönetiminde uzun vadeli perspektif 1960 darbesinden sonra oldu. Rejim hızla Devlet Planlama Teşkilatını (DPT) kurmaya yöneldi. Uzun vadeli kalkınma planlaması artık geniş bir koalisyon tarafından destekleniyordu. 1960 lı ve 1970 li yılların ekonomi politikaları her şeyden önce devletin korunmasını hedefliyordu. İç pazar ve ithal ikamesi yoluyla

sanayileşme hedefiyle hükümetler kısıtlayıcı bir ticaret rejiminin kullanılmasını, kamu iktisadi teşebbüslerinin yatırımları ve sübvansiyonlu kredileri temel araçlar olarak kullandı. Devlet Planlama Teşkilatı, özel sektörde önemli bir rol oynadı ve tüm özel sektör yatırım projeleri için onayının gerekli olması nedeniyle üretim ve yatırım kararlarını etkiledi. Tarımsal üretim artışı sanayi üretimine olan talebi de artırarak iç piyasaların genişlemesine yol açtı. Uzun ve kısa vadeli tarımsal krediler özel sektörün tarıma yatırım yapmasını teşvik etti. Talep tarafında hızla artan sanayi tüketimi endüstri alanına yatırım yapılmasını teşvik etti. Türkiye’de tarım sektörünün büyük çoğunluğunu küçük çiftçiler oluşturmaktaydı. Bu kesimin gelirleri dayanıklı tüketim mallarını almaya yeterli olmadığından sanayinin teşvik edilmesi birkaç endüstri alanıyla sınırlı kaldı. Bunların en önemlisi tekstil sektörü olmuştur. Demokratlar çok geçmeden Devlet Teşebbüslerinin özel sektörü korumak için uygun bir araç olduğunu keşfettiler. Bu işletmeler ‘Milliyi Teşvik Etme’ kisvesi altında özel sektöre satılarak mal ve hizmetlerin piyasa değerinin altında satılması hedeflenmiştir. Bu koşullar altında özel sektörün toplam üretim içindeki payı 1950 de %58 den 1954 de %65 e yükselmiştir (Ergil, 1975). Yapılan beş yıllık kalkınma planları başarıya ulaşmış, büyüme oranları 1963-1967 yıllarında %6,4, 1968-1977 yılları için %6,7 ve 1973-1977 yılları için %7,2 olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal üretimdeki büyüme ortalama %3,3 olarak beklenenin altında bir oran göstermiştir. 1970 ’lerde yurtdışına çalışmaya giden işçilerin Türkiye’ye gönderdiği dövizler 1976 yılına kadar büyüme planlarının gerçekleşmesine katkı sağlamıştır (Çeçen vd., 1994).

1970’lerde dünya ekonomisini derinden etkileyen gelişmeler olmuştur. Uluslararası para sistemi çökmüş, petrol fiyatları yükselmiş, dünya ticaret hacmi bu durumdan etkilenmiş, dünya ekonomileri durgunluğa girerken maliyet artışına bağlı olarak enflasyonist ve staglasyonist baskılar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Üçüncü beş yıllık kalkınma planı devreye girmiştir. Bu planda yüksek büyüme oranları hedeflenmiştir. Döviz ihtiyacı fazla olan sanayilerin yarattığı ithalat artışı ile dünya petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak ithal mal fiyatlarındaki artış birleşince ödemeler dengesi bozulmuştur. Zaten kıt olan döviz kaynakları sanayi üretimine tahsis edilmesine karşın ihracat yoluyla bu kaynaklar yeniden dövize dönüşmemiştir (Şenses, 1989). 1970’lerin sonunda dış ticaret açıklarının yarattığı krizden kurtulmak için Dünya Bankası’nın da tavsiyesi üzerine 1978 ve 1979 yıllarında devalüasyonlar yapılmıştır. Ancak, bu devalüasyonlar da ihracat gelirlerini artırmak yerine yurtiçi üretim maliyetlerini artırmış ve maliyet enflasyonuna neden olmuştur (Raihan, 2007). Yanlış uygulamalar sonucunda 1970 sonlarında Türkiye ekonomisi kendisini ‘ödemeler dengesi açığı ’ve yükselen enflasyon rakamlarıyla mücadele ederken bulmuştur (Çeçen vd., 1994). Tarım sektörünün küçülmesiyle birlikte iş fırsatları azalmış ve işsizlik oranı %12,1 den %13,1 e yükselmiştir. 1979-80 yıllarında büyüme negatife dönmüştür. Enflasyon tahmin edilmemiş boyutlarda yükselirken işsizlik

oranı %14,8 e kadar yükseldi. Ekonomik kriz siyasal ve ekonomik sorunları beraberinde getirdi, sosyal huzursuzluk güvenlik sorunlarına neden oldu. Kısa vadeli ödeme zorluklarının aşılması ve uzun vadeli ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla IMF, Dünya Bankası ve OECD'nin himayesi altında 24 Ocak 1980 de istikrar ve uyum programları hazırlanmıştır. Alınan krediler kısa dönemde piyasalarda rahatlama sağlamış ve olumlu olarak değerlendirilmiştir. Bu politikalar uzun vadede istenilen sonucu vermemiş, ithal ikameci ve içe dönük programlardan radikal bir kopuşa sebep olmuştur. Hazırlanan program içeriklerini dört ana başlıkta toplamak mümkündür: 1) Enflasyonu düşürmeyi amaçlayan kısa vadeli istikrar paketleri hazırlanması ve ödeme zorluklarının hafifletilmesi, 2) yurt içi fiyatlandırmanın serbestleştirilmesi, 3) kamu ve mali sektörlerin rasyonelleşmesi ve 4) Genel olarak dış ticareti ve ihracatı arttıracak teşviklerin sunulması. Programda en fazla gelişim dış ticareti destekleyen teşviklerin sunulmasında sağlanmış ve ihracata dayalı bir büyüme modeli benimsenmiş, tarımsal teşvik miktarında azalma görülmüştür. İstikrar programı başarıya ulaşmış, 1980 de %104 olan enflasyon oranı iki yıl içinde %28 e düşmüştür. Yurtiçi milli hasıla 1986 da en yüksek değer olan %8,1 e ulaşmıştır. Bu oran 1980-1988 dönemi için ortalama %4,1, 1972-1977 dönemi için ortalama 7,1 dir. Ancak 1980-1988 dönemini incelerken askeri müdahale, dünya geneline yayılan durgunluk ve Latin Amerika ülkelerinde yaşanan ekonomik başarısızlıklar göz önünde bulundurulmalıdır (Cecen vd., 1994).

Bu dönemde tarım sektörü genel tüketim ve ihracatı karşılayacak kapasiteye ulaşmak ve sanayi sektörüne gerekli hammaddeyi sağlamakla görevlendirilmiştir. Tarım sektörüne verilen bu rol endüstri tedarikçisi olarak KİT(Kamu İktisadi Teşebbüsü) ler aracılığıyla ve dolaylı olarak tarım ihracatıyla devlet tarafından koşullandırılmıştır. Tarımsal destekleme fiyatları, ucuz krediler ve sübvansiyonlar bütçe açığıyla sağlanmış ve durum enflasyonun yükselmesini tetiklemiştir. Verilen kredilerin katkısı finansal piyasaları canlandırmak, sermaye miktarını artırmak ve sermayenin sektörel dağılımını ve sanayi yatırımlarını programlamak olmuştur. Bu dönemin sosyal yapısına bakıldığında hızlı sanayileşmeyle birlikte bölgeler, sektörler ve sosyal sınıflar arası gelir eşitsizliğinin boyutu dikkat çekicidir. Sanayileşmeyle birlikte azalan tarımsal aktiviteler kentlere göçü hızlandırmış, artan işgücü sebebiyle işsizlik oranlarında yükseliş devam etmiştir (Pamukoğlu, 1990).

24 Ocak 1980 de alınan istikrar tedbirlerinin etkileri, kısa vadede borç ödemelerinde bir rahatlama sağladı. Ancak, 1990 lı yıllarda dış borçlar artmaya devam etti. İstikrarsızlığın ana kaynağı ekonomik yönetimde dur-kalk modeli, yüksek düzeyde mali ihtiyari harcamalar, artan enflasyon ve dış borç açığıdır. Mali tablolarındaki keskin bozulma ve 1990 lardaki borç artışı 2001 yılında krizle sonuçlanmıştır. Belirsizlik ortamı yurt içi yatırım ve verimlilikte düşüşe yol açmıştır. 1990 ların ortalarında dış ticaretin artırılması amaçlanarak İthalat ve ihracat vergi ve tarifelerinde indirime

gidildi. 1990 lı yıllarda ihracatımızı etkileyen önemli faktörler arasında Güney Doğu Asya ve Rusya krizlerini saymak mümkündür. Güney Doğu Asya ülkelerindeki devalüasyonlardan sonra bu ülkeler dış ticarete rekabet üstünlüğü kazanmış ve ihracatları artmıştır. Bu durum Türkiye'nin dış ticaretini doğrudan etkilemiştir. Sonuç itibariyle Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatı azalmış, ithalatı ise artmıştır. Güney Doğu Asya'dan sonra Rusya'daki devalüasyon da Türkiye'nin bavul ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir (Raihan, 2007). Dış ticaretteki etkinliği artırmak ve büyümeyi sürekli kılmak için finansal sistem, işgücü piyasası ve kurumsal yönetim şekillerinde yapısal reformlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Devlet harcamaları sıklıkla değişen hükümetler ve koalisyonlar nedeniyle kontrol altında tutulamamaktaydı. Bu dönemde yaşanan politik istikrarsızlıklar mali piyasaların da dalgalanmasına yol açmıştır (Mody and Schindler, 2005).

1996 da imzalanan 'Gümrük Birliği' anlaşmasıyla ticari açıklıkta büyük bir gelişme elde edildi. İthal ikameci politikadan ihracata dayalı sanayileşme politikalarına geçildi ve ekonominin genelinde liberalleşme süreci yaşandı. Bu süreçte, ekonominin uluslararası piyasalarla daha fazla entegrasyonu sağlanmış, dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte ekonomide belirli değişimler yaşanmıştır. Ancak, bu serbestleşmenin beraberinde getirdiği dış ticaret açığı sorunu ve artan bütçe açıkları, ekonominin sürdürülebilirliği açısından endişe verici olmuştur. Bu değişimlerle birlikte, borç stoğu daha hızlı bir şekilde artmış, 1981-2000 yıllarında bütçe açığı artışı ve yüksek enflasyon en önemli problemler olarak karşımıza çıkmıştır. İthal ikameci politikalarından vazgeçilmesi ve döviz ile sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi, küreselleşmenin etkileriyle birlikte değerlendirilmelidir. Serbestleştirmeyle birlikte gerekli mevzuatlar hazırlanmamış, devletin yönetim süreci kontrol ve takip konusunda yetersiz kalmıştır. Ekonomideki ve kurumlardaki sürdürülebilirlikten uzak yapı, uzun vadede istikrarsızlık ve krizlere açık bir ortam oluşturmuştur. Bu nedenle, serbestleşme politikalarının uygulanmasıyla birlikte dengeli bir ekonomi politikası ve kriz yönetimi stratejilerinin önemi daha da artmıştır. 1997 yılında tarım sektörünün üretim payı %12,7 seviyesine kadar gerilemiş, sonrasında bir miktar artarak %13,6 olarak gerçekleşmiştir. Dönem sonunda sanayi sektörünün üretimdeki payı %28,8 olarak izlenmektedir (Koca, 2017).

2000 Dönemi Sonrası

Türkiye Kasım 2000 de ciddi bir ekonomik ve politik kriz yaşadı. Şubat 2001 de döviz kriziyle ekonomik zorluklar artmış, bir önceki yıla göre %5 küçülme izlenmiş, 2002 de müdahaleli piyasa dönemine geçilmiştir. TL yabancı para birimleri karşısında %51 değer kaybetmiş, krizin yükü orantısız olarak işçi sınıfının omuzlarına yüklenmiş ve işsizlik oranı %2 artmıştır. 2002 yılında işsizlik

oranında %3 lük bir artış daha yaşanmıştır. Bu krizlerin etkisiyle ücretlerde %20 lik bir düşüş izlendi. Büyüyen bütçe açığını telafi etmek amacıyla IMF 20,4 milyar USD yardım sağlamayı kabul etti. Ancak Türkiye'nin makro ekonomi yönetimine müdahil olarak hükümete belli taleplerin yerine getirilmesi şartını getirdi. Faiz oranlarını artırma ve aşırı değerlenen döviz kurunu koruma stratejisi izlendi. Hükümet, daraltıcı bir maliye politikası izleyerek IMF'ye borçları ödeme sözü verdi. IMF'nin talepleri; tarıma verilen sübvansiyonların ve özelleştirmelerin azaltılması, ekonomik faaliyetlerde kamu sektörünün payının düşürülmesi yönündeydi. Bu önlemler sonucunda GSYH' da yükseliş kaydedildi. 2002-2006 yıllarının ortalama büyüme oranı %7,8 olarak gerçekleşti ve enflasyonda düşüş sağlandı. Büyüme sağlanmakla birlikte büyümeyi temin eden unsurlar farklı bir karaktere sahipti. Esas motive edici güç büyük bir yabancı sermaye akışından kaynaklanıyordu. Yüksek faiz oranları kısa dönemli yabancı sermaye akışını destekledi. Yüksek yabancı sermaye girişi ve dövizin görece bolluğu dövizin değer kaybına yol açtı. Ucuzlayan döviz maliyetleri tüketim ve yatırım mallarında ithalat patlamasıyla sonuçlandı. Büyümenin diğer karakteristiği büyümeyle birlikte işsizliğin artması olmuştur. 2000 yılında %6,5 olan işsizlik oranları %10 a yükseldi ve büyümeye rağmen kriz öncesi değerine gerilemedi. 2010 ve 2011 yıllarındaki dalgalanmaların ardından GSYİH büyümesi 2012 de %2,12 ve 2013 de %4 e gerileyerek büyük bir ekonomik durgunluğa sebep oldu. Bu dönemin bir diğer özelliği özel tasarrufların azalması, cari açığın artması ve bunun sonucunda dış borcun yükselmesidir (Yeldan ve Ünüvar, 2016). Tablo 1 de 2015-2023 yılları arasındaki tüketici fiyat enflasyonu yıllık bazda görülmektedir. Enflasyon oranlarının özellikle 2021 yılından sonra çarpıcı bir şekilde yükseldiği görülmektedir.

Tablo 1: (2015-2023) Tüketici Fiyatlarıyla Enflasyon Oranı

Yıllar	Yıllık Enflasyon Oranı
2015	8,81
2016	8,53
2017	11,92
2018	20,30
2019	11,84
2020	14,60

2021	36,08
2022	64,27
2023	64,77

Kaynak: T.C.M.B.

Büyüme rakamlarına sektörel bazda bakıldığında 1980 den sonra azaltılan tarım teşvikleri ve sanayi gelişimine verilen önem neticesinde 2000 li yıllarda tarım sektörünün GSMH içindeki payının azalışı dikkat çekicidir. Bu yıllarda tarım sektörünün gelişiminde sert iniş-çıkışlar yaşanmıştır. 2000 yılında tarımın GSYH içindeki payı %10,1 iken 2020 yılına kadar azalan oranlarda düşerek %6,7 ye gerilemiştir. Aşağıdaki grafikte tarım ve sanayi sektörünün GSYH içindeki paylarının 2000-2020 arası değişimi ve hizmet sektörünün ön planda olduğu bir dağılım görülmektedir. (Merdan ve Çomaklı 2022).

Tablo 2: Sektörlerin GSYH İçindeki % Payları

Yıllar	Tarım (%)	Sanayi (%)	İnşaat (%)	Hizmetler (%)	Vergi Sübvansiyon (%)
2000	10,1	19,7	5,3	54,5	10,5
2005	9,3	17,9	5,6	54,5	12,7
2010	9	16,2	6,1	56,6	12,1
2015	6,9	19,8	8,2	53,2	11,9
2020	6,7	22,8	5,1	52,7	10,5

Kaynak: Demir vd. 2023

Tarım sektörü sadece ekip biçmekle sınırlı kalmaz, aynı zamanda sanayiye de önemli katkılar sağlar. Özellikle artan nüfus ve kırsal bölgelerden kente göçlerin artmasıyla birlikte, sanayileşme süreci hızlanmış ve tarımın sanayiye kayması daha belirgin hale gelmiştir. Bu durum, ekonomik kalkınmayı güçlendirirken, tarımsal ürünlerin sanayi için hammadde olarak kullanılması da tarım sektörünün değerini arttırmaktadır. Tarım ve sanayi sektörleri birbirleriyle etkileşimlidir ve genellikle eş doğrultuda hareket ederler. Türkiye'de, sanayi sektörü için önemli hammadde sağlayan başlıca ürünler genellikle gıda ve tekstil endüstrisi ürünleri olarak iki ana başlık altında incelenir. Gıda

sanayisi, tarımsal ürünlerin işlenmesi ve ambalajlanmasıyla ilgiliyken, tekstil endüstrisi ise pamuk gibi tarımsal ürünlerden elde edilen hammaddelerin işlenmesi ve tekstil ürünlerinin üretimiyle ilgilidir. Tarım sektörünün etkisinin azalması ve sanayinin desteklenen sektör haline gelmesi GSYH ve toplam istihdam içerisindeki payının ekonomide yapısal dönüşümü ifade etmektedir. 2006 da çıkarılan Tarım kanunu tarım araçlarına verilen desteği %25 artırmıştır. Ancak daha gelişmiş bölgeler teşvikleri kullanmakta daha başarılı olduğundan bölgeler arası gelir eşitsizliği artmıştır. Türkiye'nin dış ticaretinin %50 si Avrupa Birliği ülkelerine yapılmaktaydı. Verilen teşviklerle gelişen tarım sektörüne karşın Avrupa Birliği ülkeleri Türkiye ihracatını oluşturan belli başlı gıda ürünlerine kota ve yüksek vergiler koyarak kendi tarım üreticilerini korumuş ve üreticilerine Türkiye'den daha yüksek miktarda teşvikler sunmuştur. Bu durum küçük tarım üreticilerinin piyasadan çekilmesine ve tarımın daha büyük üreticiler elinde ticarileşmesine yol açmıştır.

1995 ile 2020 arasındaki süreçte Türkiye'nin dış ticaretinde önemli değişimler yaşandığı görülüyor. Toplam dış ticaret artış gösterirken, tarımsal ihracat tutarlarında iniş çıkışlar izlenmiştir. Aynı dönemde tarımsal ihracatın oranı %20,1 den %3,5'a düşmüştür. Bu da tarımsal ihracatın toplam ihracat içindeki payının düştüğünü göstermektedir. Tarımsal ihracatın ithalatı karşılama oranı incelendiğinde ise, 1995 yılında %169,6 iken 2005 de %226 ya yükselmiş, ancak 2010 da %76 ya gerilemiştir. Sonraki yıllarda bu oran 2020 de %60,6 olarak kaydedilmiştir. Bu durum, 1995-2005 yılları arasında tarımsal alanda dış ticaret fazlası verilirken, 2005 ten sonra tarımsal alanda dış ticaret açığı oluştuğunu göstermektedir (Demir vd., 2023).

Tarım alanındaki istihdamın 1970 lerde %68'e yaklaşması ve 2022'nin ikinci çeyreğinde %16 lara kadar gerilemesi, Türkiye'deki ekonomik yapıda önemli bir değişimi yaşandığının göstergesidir. Bu süreçte tarımsal istihdamdaki dramatik düşüş, kırsal nüfusun azalmasıyla paralel bir seyir izlemiştir. Dünyada tarım üretiminin katma değerindeki en büyük artış 2004 de %4 ve 2013 de %4,5 olarak gerçekleşmiştir. Katma değer büyüme hızının en düşük olduğu yıllarsa %1-1,5 arasında değişiklik gösterdiği 2001, 2007 ve 2012 yıllarıdır. Tarım sektörünün dünya üretimine ve istihdamına katkısı 2000 li yıllarda beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Bu durumun başlıca nedenleri: Verimli tarım üretimi gerçekleştiremeyen ufak tarım teşebbüslerinde çalışanların kırsal kesimden kentlere göç etmesidir. Tarımsal ürünlerin katma değerlerinin düşük olması hizmet ve sanayi sektörlerine yönelimi sağlamıştır. Toplu üretim yaygınlaşmış, yoğun teknoloji kullanılan ürünlerin tüketicilere ulaştırılmasına öncelik verilmiştir. Genel bir yaklaşım olarak diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomide meydana gelen olumlu gelişmelerle üretim miktarı artarken; tarım üretimi ve elde edilen gelirden artış izlenmektedir. Ancak oransal olarak bakıldığında tarımsal gelirin milli gelir içindeki payı her dönem bir önceki döneme göre azalmıştır. Tarımsal üretim artışına rağmen Milli

Gelir içinde oransal olarak yerini koruyamama nedeni; ekonomik yapı içinde yer alan diğer sektörlerin özellikle sanayi sektörünün tarım sektörüne göre daha ivmeli bir yükseliş göstermesidir (Batmaz, 2023).

2008 yılında küresel anlamda gıda fiyatlarında artış yaşanmıştır. Literatürde “Küresel Gıda Krizi” olarak adlandırılan dönemde dünya tahıl üretimi ile AB ve ABD’de buğday ve mısır üretimi azalmış, petrol fiyatları artmış ve gelişmiş ülkelerin dış ticarete yönelik aşırı korumacı politikaları da gıda fiyatlarındaki artışı beslemiştir. 2011 yılında olumsuz hava koşulları nedeniyle en yüksek artış yaşanmıştır. ABD, Arjantin, Rusya, Ukrayna ve Kazakistan’da yaşanan kuraklık, Kanada ve Avustralya’daki şiddetli yağışlar ve Çin ile Rusya’da tarımsal üretim alanlarında yaşanan yangınlar tarımsal üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. 2020 yılı ise küresel salgının gıda fiyatları üzerinde etki göstermeye başladığı bir dönemdir. İlgili dönemde, ülkelerin gıda güvenliği korumak amacıyla tarım ve gıda ürünlerine yönelik ihracatı yasaklayan politikaları ve stok yapma eğiliminin artması gıda fiyat endeksinde artış yaşanmasına yol açmıştır. Türkiye piyasaları da küresel piyasalara paralel olarak 2000 li yılların ikinci yarısından itibaren tarım ürünlerinin fiyatlarında artış yaşamıştır. 2014 yılı içerisindeki olumsuz hava koşullarının don ve kuraklık gibi sorunlara yol açması gıda fiyatlarındaki artışın en temel nedenidir. 2016 yılında Rusya ile yaşanan kriz sonrasında yaş meyve-sebze ihracatında düşüş yaşanmış, 2018 yılı ortasında olumsuz arz şokları ve artan döviz kurunun etkisiyle tarımsal girdi maliyetlerinin yükselmesi tarım ürünlerinin yukarı yönlü bir seyir izlemesine yol açmıştır. 2020 yılında küresel salgın sürecinde uygulanan karantina uygulamaları, gıda ürünlerinin stoklanması ve tedarik zincirinde yaşanan olumsuz gelişmeler tarım ürün fiyatlarının artmasına yol açmıştır (Kutlu, 2021).

2002-2020 döneminde sanayide gelişim sağlandığını söylemek mümkündür. Ar-Ge harcamalarında yükseliş kaydedilmiş ancak istenilen başarı düzeyi yakalanamamıştır. Türkiye’nin sahip olduğu altyapı küresel sanayi entegrasyonunu kolaylaştırmıştır. Bu dönemde Türkiye sanayi rekabet endeksi sıralamasında otuz üçüncü sıradan yirmi sekizinci sıraya yükselmiştir. Yabancı yatırımcı için önemli bir gösterge olan dünya bankasının “iş yapma kolaylığı” endeksinde 2004’te 93. Sırada yer alırken 2020 de otuz üçüncü sıraya yükselmiştir (İstikbal, 2022).

Tablo 3: Türkiye Sanayi Sektörünün Ekonomik Gelişimi (2002-2020)

	2002	2020	Artış oranı (%)
Sanayi Üretim Değeri (Milyar dolar)	59,08	201,65	241,34
İstihdam (Milyon Kişi)	3,73	5,85	56,83
İstihdam Edilen Kişi Başına Üretim (Dolar)	15.945	34.470	116,18
İhracat (Milyar dolar)	30,94	125,75	306,43
İstihdam Edilen Kişi Başına İhracat (Dolar)	8.294	21.495	159,16
Sanayi Sektörünün Milli Gelire Oranı (Yüzde)	24,59	28,01	13,9
Dünya Sıralaması	23	15	-

Kaynak: *İstikbal*,2022

Bu yıllarda dijital dönüşümün yaşanması sanayi sektörüne verilen önemi artırmıştır. Dijital dönüşüm bilgi teknolojilerinin harmanlanmasıyla dijital teknolojilerin işletmelerde harmanlanmasını ifade etmektedir. Dijitalleşme, bilgi, insan ve teknoloji kaynaklarını kullanarak yeni iş modelleri geliştirmeyi ve kaynakları etkin kullanmayı amaçlamaktadır. Pazardaki malların çeşitliliği stratejik planlamayı gerekli kılmış, inovasyona duyulan ihtiyacı artırmıştır. Yönetimin her aşamasının şeffaflaşması ve hizmet sektörünün hızlandırılmasıyla toplumun güveninin kazanılması hedeflenmiştir (Çetin, 2016). Küreselleşmeyle birlikte bilginin yayılım hızı artmış, bilginin ve verinin farklı tekniklerle işlenmesi sağlanmıştır. İş zekâsı, internet erişimi, robot üretimi gibi verimliliği ve üretimi artırıcı yeni unsurlar kaynakların sürdürülebilirliğine de katkı sağlamaktadır. Dijital dönüşüm maliyetleri düşürürken müşteri değerinin oluşturulmasında, takibinde, müşteri talep değişikliklerinin takibinde güncel stratejiler oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Endüstri 4 dönüşümü ile inovasyon, doğal kaynakların sürdürülebilirliği, bölgeler arası sosyal farkların azaltılması gibi konular sanayiyle birlikte anılmaya başlanmıştır (Gajo ve Akyüz, 2023). Endüstri 4 (Dördüncü Sanayi Devrimi) diğer sanayi devrimlerinden farklı olarak dijital ve sanal alanların birbiriyle etkileşim içinde olması, verilerin gerçek zamanlı ulaşılabilir olması, güncel verilerle ve inovasyonla verimliliğin artırılmasını hedeflemiştir. Böylece teknolojiye ve sanayiye ayrılan kaynaklarda artış izlenmektedir. Günümüzde

Endüstri 4.0 kavramı, büyük şirketlerin güncel uygulamalarıyla tüm dünyanın hedeflediği bir teknolojik seviyeye ulaşılmasını hedeflemiştir (Kahveci, 2022).

Tarım Sektörü Kalkınma Stratejilerine Yönelik Sorunlar

Küresel ısınma ve kaynakların sürdürülebilirliğinde yaşanan sorunlar tarım sektörünün önemini artırmıştır. Tarım ürünlerinde yaşanan yüksek enflasyon ülkelerin tarım alanında kendine yeterli hale gelmesini sağlayacak stratejilerin geliştirilmesine neden olmuştur. Türkiye'nin kalkınma sürecinde yüksek sübvansiyonlara ve merkeziyetçi politika kararlarına bağımlı hale gelmiş ve kırsal bölgelerin kalkınma sürecinde kalkınmanın ekonomik olmayan yönleri ihmal edilmiştir. TOBB Tarım Kurulu Raporu'na göre, tarım sektörü açısından temel amaç öncelikle tarım sektörünün rekabetçi bir yapıya kavuşturulması, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi ile insan kaynaklarının, örgütlenme düzeyinin ve yerel kalkınma kapasitesinin geliştirilmesidir. Tarımsal pazarlama altyapısının iyileştirilmesi ve üreticilerin pazara erişim düzeylerinin artırılması, tarım-sanayi entegrasyonunun geliştirilmesi, rekabet edebilirliği artırıcı nitelikte uygun ve kaliteli ham maddenin temin edilmesi rekabet için büyük önem arz etmektedir. Plansız üretim nedeniyle arz-talep dengesizliğinde yaşanan fiyat oynaklıkları ve oluşan fiyat artışları sektöre zarar vermektedir. Geçmiş yıllarda Rusya ile yaşanan kriz sonrası domates ihracatı azalmış, planlama eksikliği nedeniyle domatesler üreticinin elinde kalmıştır. 2017 yılında ise üretim (yani arz) bir önceki yıla göre belirlendiği için arzın talebi karşılayamamasından dolayı domates fiyatları yükselmiş buna bağlı olarak da TÜFE'de artış meydana gelmiştir. Öte yandan nohut, kuru fasulye ve mercimekte arz yetersizliğini gidermek için ithalata başvurulmuş ve bu ürünlerde gümrük vergisi sıfırlanmıştır. Fakat bu çözümler daha çok günü kurtarmaya yönelik geçici çözümlerdir. Bu konuda daha ince düşünülmüş planlı üretim anlayışı ile yüksek ve kaliteli üretim gerçekleştirilmelidir. Ülkemizde üreticilerimiz gerek tarımsal ilaçların kullanımı gerekse teknolojik tarım aletlerini kullanma konusunda yeterli bilgiye sahip değildir. Üreticilerin dağınık yapıda olması da üreticilerin tarımsal gelişmeler konusunda bilgilendirilmelerini güçleştirmektedir. Beklenen işlevsellikten uzak olan kooperatifler üreticilerin girdi fiyatlarını ve ürünlerin satış fiyatlarını belirleme gücünü olumsuz etkilemektedir. Organize olmayan üreticilerin karşısında organize olmuş monopol ya da oligopol yapıya sahip sanayici ve market zincirleri bulunmaktadır. Tarım sektöründe tohumdan gübreye girdilerin ithal edilmesi maliyetleri artırarak üreticilerin mağduriyetine sebep olmaktadır. Kurlarda meydana gelen artışlar ve oynaklıklar üretim maliyeti üzerinde olumsuz rol oynamaktadır. Tohum ve gübre konusunda AR-GE çalışmaları yetersiz veya maliyetli olmaktadır (Hiç, 2020).

Şüphesiz hükümetlerin, kırsal kalkınmadaki kilit rollerinden biri de bölgesel kamu ve özel kuruluşların kalkınma programlarındaki hedeflere ulaşmada başarılı olabilmeleri için gerekli altyapı

ve donanımı sağlamak ve kurumlar arası iş birliğini sağlayacak örgütlenmelerde aracılık rolünü üstlenmektedir. Bu süreçte, devlet için esas olan kalkınma önündeki engelleri en aza indirmek, güçlü bir liderlik rolü ve etkin temel kamu hizmetleri sunumu ile kurumlar ve topluluklar arası ihtiyaç duyulacak olan koordinasyonu ve aracılığı sağlayabilmektir. Kırsal bölgenin kalkınma sürecini destekleyici bu tip faaliyetler arasında hizmet ve altyapı kapasitesini geliştirmek, vergi politikaları ve teşvikleri ekonomik büyümeyi hızlandıracak şekilde yenilemek, pazarlama zincirlerini genişletmek, gerekli finansman olanaklarına erişimi kolaylaştırmak ve Ar-Ge çalışmalarına ortam hazırlamak sayılabilir. Bununla birlikte kamu aktörlerinin, kırsal kalkınma politikalarının uygulanışı sürecinde başarılı olabilmeleri için gerekli kapasite ve donanıma da sahip olması gereklidir, zira olası başarısızlık durumunda sürecin çok fazla sekteye uğramaması için merkezi yönetimin gerekli durumlarda devreye girmesi sürdürülebilir bir ekonomik ve sosyal istikrar için ön koşuldur. Yerel faktörler yönetişimde daha fazla öne çıkarken yerel halkın yönetimdeki etkinliği de artar. Yerel kurumlar, sübvansiyonların etkinliğini arttırabilir ve hizmet sunumu için yerel aktörlerle örgütlenerek kalkınmayı teşvik edecek projeleri yürürlüğe koyabilir (Özdemir, 2018).

Türkiye'nin küresel pazarlarda daha büyük bir pay alabilmesi ve küresel bir oyuncu olabilmesinin yollarından biri de ürün bazında ihracat çeşitliliğini artırarak ve ihraç edilen ürünlerin katma değerini yükseltmektir. Ürün çeşitlendirme üretim ve satış risklerinin azaltılmasında uygulanan stratejilerdendir. Ülkelerin ihracatta çeşitlendirmeyi artırması önündeki en büyük engeller, yetersiz kurumsallaşma, nitelikli beşerî sermaye eksikliği, yolsuzluk, alt yapı yetersizliği, mülkiyet haklarına ilişkin düzenlemelerin yetersizliği, verimsiz teşvik ve mevzuatlar sayılabilir (Raihan, 2007). İhracatta ürün çeşitlendirmesini artırmak isteyen ülkelerin öncelikle bu sorunlara çözüm üretmeleri gerekmektedir. İhraç edilen ürünlerin katma değerini yükseltmek için teşvik edici ve inovatif bir dış ticaret politikası ve markalaşma stratejileri gerekmektedir. Bu şekilde dış rekabet gücü artırılabilir, dış ticaret açıkları kapatılabilir ve dış ticaret dengesi lehimize çevrilebilir (Alparslan ve Ökte, 2023). Türkiye'nin kalkınmasına yönelik stratejilerin başarısız olmasının bir diğer nedeni kurumların yeniden yapılandırılma sürecinde yeni politika ve mevzuatların şeffaf bir şekilde uygulanamaması ve denetlenme eksiklikleridir. Mevcut politikalar kayıt dışı sektörün genişlemesini engelleyememiş, bu durum vergi kayıplarına yol açmıştır. Toplumda kurumlara yönelik güvensizlik stratejilerin uygulamaya konulması konusunda isteksizlik yaratmış, beklenen dönüşüm sağlanamamıştır. Tarım sektöründe iş birliğini temin edecek güvenli ve güçlü kurumların oluşturulması için kurumsallaşmaya daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Demir, 2002).

Literatür Taraması

Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde izlediği ekonomi politikalarını ve sektörel stratejileri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendiren çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Dernek (2006), Cumhuriyet Döneminde tarım sektöründe kaydedilen gelişmeleri incelemiş, bu dönemde büyük gelişmeler sağlanmakla birlikte A.B. ve diğer gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında tarım sektörünün birim alan verimliliği ve kişi başına düşen gelir bakımından bu ülkelerin çok gerisinde kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Karabulut ve Akyol (2017), 1839-1950 dönemi tarım stratejilerini incelemiş, bu sektörün gelişimi için uygulanan stratejilerin sektöre katkıda bulunduğunu ancak istenilen verimliliğin elde edilemediğini belirtmiştir. Gözcü (2018), Atatürk döneminde tarım sektöründe yaşanan değişim ve gelişmelerde Alman Ziraat uzmanlarının olumlu etkisine değinmiştir. Topuz (2007), 1923-1950 yıllarında Tarımın GSYH (Gayrisafi yurtiçi hasıla) içindeki payında görülen değişime ve tarım sektörünün ülke kalkınmasındaki önemine değinmiştir. Bacaksız ve Uysal (2019), 1930-1939 dönemi tarım politikalarına değinmiş, devletçi dönem olarak anılan bu dönemde devletin baskın rolünün tarım üretimine olan katkısından bahsetmiş, ilk sanayi planının yapılarak tarım-sanayi sektörlerinin etkileşiminin ülke gelişimine olan katkısından bahsetmiştir. Kaya ve Çelik (2023), Türkiye'nin ekonomik gelişimi için sanayi sektörünün önemine değinmiş, bu gelişimin devamlılığının sağlanmasında işgücü piyasası düzenlemelerinde yapılan değişikliklere odaklanmıştır. Bağcı ve Tekin (2020), Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde izlediği farklı ekonomik politikaları ve bu politikaların tarım ve sanayi sektörlerine etkisini araştırmış, dünya ile entegrasyonun ekonomik büyümenin devamı için gerekli olduğu sonucuna varmıştır. Bolat (2023), Atatürk döneminde izlenen ekonomi politikalarına değinilmiş ve ekonomik gelişimin sağlanmasında karşılaşılan sorunlar değerlendirilmiştir. Bu sorunların başında uzmanlaşmış işgücü ve eğitim eksikliği gelmektedir. Bu çalışmalar genellikle bir dönemi veya bu dönemde yaşanan sektörel sorunları yansıtmaktadır.

Bu çalışma, Cumhuriyet dönemini üç ayrı zaman diliminde değerlendirerek, tarım ve sanayi sektörleri özelinde Türkiye'nin genel ekonomik ve sosyal görünümü hakkında özet bilgiler sunmakta ve izlenen sektörel stratejilerin sonuçlarını değerlendirerek çözüm önerileri sunmaktadır. Bilgiler 1970-2024 yılları arasında yayınlanan akademik kaynaklardan derlenmiştir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti ekonomisi dönemselsel olarak farklılaşan yapısal değişimler göstermiştir. Tarım ve Sanayi sektörleri bu değişimin temel sektörlerini oluşturmuştur. Çalışmada, Cumhuriyet döneminin ekonomik koşulları birbirinden farklılaşan üç döneme ayrılarak incelenmiştir. İlk dönem olan 1923-1950 dönemi tek partili olup, demokratikleşme ve yeniden yapılanmayla geçmiştir. Cumhuriyetin ilk döneminde tarım Türkiye'nin önde gelen sektörüdür. Kamu teşvikleri de bu sektörü daha da kalkındırmak amacıyla tarım sektörüne yönlendirilmiştir. Tarımı teşvik etmek üzere

çiftçilerin üzerinde ağır bir vergi yükü oluşturan aşar vergisi 1925 de kaldırılmış, tarımda verimliliği arttırıcı unsurlara büyük önem verilmiştir. 1929 Büyük Buhranı diğer ülkeler gibi Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiştir. İthalat ve ihracat dengesi bozulmuş, tarım gelirlerinde düşüşler yaşanmıştır. Türkiye 1930'larda sanayiye destekleyici adımlar atmaya başladı. Ancak destek mekanizmaları başarısız oldu. 1939 da başlayıp 1945'e kadar süren ikinci Dünya Savaşı ulusal gelirde %20'lik bir azalmaya sebep oldu. Savaş tehlikesi karşısında askeri harcamalarda artış yaşandı. Bu dönemde talep azalışı nedeniyle etkilenen tarım sektörü ülke ekonomisinin daha da kötüleşmesine neden oldu. 1950 de Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte devletçilik anlayışından uzaklaşarak liberal politikalara yönelme eğilimi başladı. Bu dönemde alınan dış yardımlar tarımsal üretimi arttırmak için kullanıldı.

1950-2000 döneminde ekonomiye uzun vadeli bakış 1960 darbesinden sonra oldu. İç Pazar ve ithal ikamesi yoluyla sanayileşme ve tarım sektörünün kalkınması hedeflenmişti. Uzun ve kısa vadeli tarımsal krediler özel sektörün tarıma yatırım yapmasını teşvik etti. 1954 de Kore savaşını takiben Amerikan ve Kanada buğdayının dünya piyasalarında ucuzlaması Türkiye'deki tarım üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. 1960'lı yıllarda yükselen büyüme oranlarıyla birlikte ekonomide toparlanma sağlanmıştır. 1970'li yıllarda yurt dışına giden işçilerden sağlanan dövizlerle 1976 yılına kadar büyüme planlarının gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur. 1976 sonunda patlayan petrol krizi derin bir resesyona sebep olmuş, Türkiye ekonomisi kendisini ödemeler dengesi açığı ve yükselen enflasyon rakamlarıyla mücadele ederken bulmuştur. Tarım sektörünün küçülmesiyle işsizlik oranlarında yükseliş yaşanmıştır. Ekonomik istikrar programlarının başarısız olması nedeniyle ekonomide yaşanan zorluklar devam etmiş, 1979-1980 yıllarında GSMH negatife dönmüştür. Ekonomik kriz siyasal ve sosyal huzursuzluğu beraberinde getirmiş, IMF, Dünya Bankası ve OECD'nin himayesinde 24 Ocak 1980 istikrar programı açıklanmıştır. Alınan krediler kısa vadede piyasalarda rahatlık sağlamış, ancak izlenen politikalar ithal ikameci ve içe dönük programlardan kopuşa sebep olmuş, ihracata dayalı bir büyüme modeli izlenmiş, Yurtiçi Milli Hasıla 1986 da en yüksek değer olan %8,1 e ulaşmıştır. Bu dönemi değerlendirirken askeri müdahale, dünya genelinde yaşanan durgunluk ve Latin Amerika ülkelerinde yaşanan ekonomik başarısızlıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Tarım sektörüne sanayiye destekleme görevi verilmiş, tarımsal destekleme fiyatları, ucuz krediler ve sübvansiyonlar bütçe açığıyla sağlanmış ve bu durum enflasyonun yükselmesini tetiklemiştir. Verilen krediler sanayi yatırımları için kullanılmış, hızlı sanayileşmeyle birlikte bölgeler, sektörler ve sosyal sınıflar arası gelir eşitsizliğine yol açmıştır. Küreselleşmeyle birlikte ülke ekonomisi dış şoklara ve krizlere karşı daha hassas duruma gelmiştir. Türkiye'nin

uygulanan stratejilerde arzu edilen sonuçlara ulaşamamasının en büyük nedenleri yönetim hataları, yetersiz kurumsallaşma ve koordinasyon sonucunda ortaya çıkan denetim eksiklikleri olmuştur.

2000 li yıllar küreselleşmeyle anılmaktadır. Türkiye Kasım 2000 de ciddi bir ekonomik ve politik kriz yaşadı. Bu krizi 2001 de döviz krizi takip etti. Ücretlerde düşüş, işsizlikte artış izlendi. IMF ülkenin makro ekonomisine dahil olmak şartıyla yüklü miktarda kredi vermeyi kabul etti. Alınan krediler kısa vadede piyasalarda rahatlama sağladı ve ortalama büyüme oranı 2002-2006 yıllarında %7,8 olarak kaydedildi. Büyümenin motive edici gücü yüksek faiz oranları nedeniyle ülkeye giren kısa dönemli sermaye akışları olmuştur. Bu nedenle büyüme artışına rağmen işsizlik oranı artmaya devam etmiştir. Ucuzlayan döviz maliyeti ithalatın patlamasına sebep oldu. Azaltılan teşvikler nedeniyle tarım sektörünün GSMH içindeki payı azaldı. Sanayinin gelişimi desteklendi. Tarım istihdamı 2022'nin ikinci çeyreğinde %16 ya gerilemiştir. Verilen teşvikler sonucunda 2002-2020 yıllarında sanayide gelişim izlenmiş, Türkiye'nin alt yapıda sağladığı gelişim sanayi sektörünün gelişimine katkı sağlamıştır. 2000 li yıllarda küreselleşme ve endüstri 4 dönüşümüyle birlikte sanayi sektörü önceliklendirilen sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. İnovasyon, dijitalleşme gibi teknolojik unsurlar da sanayi sektörünün bir parçası olarak yer almış, kaynakların sürdürülebilirliği önem kazanmıştır.

Tarım sektörünü kalkındırmaya yönelik stratejiler beklenen sonucu vermemiş, sanayi sektörüne kıyasla tarımda kalkınma ivmesi yakalanamamıştır. Bu durumun en büyük nedenleri, kurumsallaşmada ve kurumların denetiminde yaşanan eksiklikler, uygulanan teşvikler ve nitelikli beşerî sermaye yetersizliği, üreticilerin tarımsal ilaç ve gübreleme konusundaki bilgi eksiklikleri sayılabilir. Ürün özelindeki risklerin azaltılması ve küresel rekabet için ihracatta ürün çeşitlendirmesi etkili stratejilerden biri olabilir. Güven ortamı sağlanarak istikrarlı bir şekilde yeni ürün ve gübre üretimine yönelik teşviklerin verilmesi ve inovatif kurumların artırılması tarımsal kalkınmaya büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ağır, Ö. (2021). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye'de Tarıma Amerikan Etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 65-89.
- Alparslan, N., & Ökte, M. (2023). Türkiye'de Dış Ticaret Politikalarının İhracatta Ürün Çeşitliliğine Sektörel Bazda Etkileri: Tarihsel Bir Analiz.

- Bacaksız, M. A., & Uysal, S. (2019). Tarımsal Kalkınmada Devletçi Politikaların Önemi: Türkiye’de 1930-1939 Dönemi İçin Bir Değerlendirme/The Importance of Statism Policies For Agricultural Development: An Evaluation of Turkey’s 1930-1939. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3(1), 19-36.
- Bağcı, E., & Tekin, Ü. (2020). Türkiye İktisat Politikalarının Tarihsel Gelişimi ve Günümüze Yansımaları. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 3(3), 175-188.
- Batmaz, Ö. Ü. T., & Balıkesir Üniversitesi, İ. İ. B. F. (2023). Ekonomik Kalkınmada Tarım Sektörünün Yeri, Önemi ve Karşılaştığı Temel Sorunlar: Türkiye Örneği (2000-2022 Dönemi). *Sürdürülebilir Kalkınmada Tarımsal Faaliyetlerin Yeri ve Önemi*, 7.
- Bolat, M. (2023). Atatürk Dönemi Hükümet Programlarında Kalkınma Politikaları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 307-323.
- Cecen, A. A., Doğruel, A. S., & Doğruel, F. (1994). Economic growth and structural change in Turkey 1960–88. *International Journal of Middle East Studies*, 26(1), 37-56.
- Çetin, Z. Ö. The Strengths And The Weaknesses Of The Administrative Reform Efforts In Turkey. *European Scientific Journal* September 2016 /Special/ edition ISSN: 1857 – 7881
- Demir, F. (2002). A Failure Story: Politics, Society and Financial Liberalization in Turkey; the paths of retransformation in the post-liberalization era. In *Annual Meeting of the European Public Choice Society (EPCS 2002)*, available at <http://www.econturk.org/Turkey2002.html>.
- Demir, O., Gültekin, G. Ç., & Uzundumlu, A. S. (2023). Türkiye Ekonomisinde Tarımın Yeri ve Önemi. *Palandöken Journal of Animal Sciences Technology and Economics*, 2(2), 62-69.
- Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze tarımsal gelişmeler. *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Ergil, D. (1975). Class conflict and turkish transformation (1950-1975). *Studia Islamica*, (41), 137-161. <https://doi.org/10.2307/1595402>
- Erinç Yeldan, A., & Ünüvar, B. (2016). An assessment of the Turkish economy in the AKP era. *Research and policy on Turkey*, 1(1), 11-28.
- Esen, B. (2014). Nation-building, party-strength, and regime consolidation: Kemalism in comparative perspective. *Turkish Studies*, 15(4), 600-620.

- Gajo, A. H., & Akyuz, G. A. (2023). Digital Transformation Implementation Challenges in Turkish Industrial Enterprises. *International Journal of Innovation and Technology Management*, 20(06), 2350037.
- Hiç (2020), “Cumhuriyet’ten Günümüze Türk Tarım Politikaları”.Gölen, Z., & Unvan, Y. A.&Özer, İktisadi ve İdari Bilimlerde Akademik Çalışmalar.s:192-210. Montenegro:Ivpe Cetinje.
- Gözcü, A. (2018). Atatürk Döneminde Türkiye’de Tarımın Gelişmesinde Alman Etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 107-137.
- İstikbal, D. (2022). Türkiye’de Sanayinin Dönüşümü ve Yeni Teknolojik Trendler. *Seta Yayınları*, (365), 5-26.
- Kahveci, Ö. Ü. A. (2022). Dijital Dönüşüm Kapsamında Endüstri 4.0 ve Uluslararası Ticarete Olası Etkileri. *Uluslararası Ticaret ve Lojistikte Güncel Yaklaşımlar ve Değerlendirmeler 2*, 21.
- Karabulut, K., & Akyol, H. (2017). Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları Ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950). *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6(11), 70-84.
- Kaya, M., & Çelik, M. (2023). Türkiye’nin Yarım Kalan Hikayesi: Sanayileşme. *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-V*, 97.
- Koca, M., 2017, “ Son 20 yılda Türk ekonomisinin ana sektörler itibari ile gelişim ve dönüşüm süreci.” [Istanbul Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü doktora tezi.]
- Kutlu, Ş. Ş. (2021). Türkiye’de Gıda Enflasyonunun Belirleyicileri: Svar Modelinden Kanıtlar. *EKEV Akademi Dergisi*, (87), 581-598.
- Merdan, K., & Çomaklı, Ş. (2022). The Role of Foreign Capital in Turkish Agriculture: Transformation Process of Direct Capital Mobility After 1980 and Determining Future Trends of Foreign Capital in terms of Agriculture Sector. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 474-498.
- Mody, A., & Schindler, M. II Economic Growth in Turkey, 1960–2000. In *Turkey at the Crossroads*. International Monetary Fund.
- Oktar, S., & Varlı, A. (2010). Türkiye’de 1950–54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 1-22.

- Özdemir, Ö. Ü. D. Kırsal Kalkınma Politikalarında Yönetişimin Değişen Rolü: Merkez Tabanlı Kalkınmadan Yerel Tabanlı Kalkınmaya Geçiş. *Disiplinlerarası Bakış Açısı ile Yönetişim*, 109.
- Öztürk, S., & Yildirmaz, F. (2009). Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları. *Cumhuriyet Üniversitesi Journal of Economics & Administrative Sciences (JEAS)*, 10(2).
- Pamukoglu, G. (1990). *Import-substitution industrialization in Turkey* (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).
- Raihan, S. (2007). 11. Competition policy and competitive markets in Bangladesh. *Competitive Advantage and Competition Policy in Developing Countries*, 205.
- Sayim, F. (2020). Birinci İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin Ekonomi Politikalarına Etkisi (1923-1930). *SmartJournal* 2020; 6(39):2721-2730 Doi: <http://dx.doi.org/10.31576/smryj.740>
- Şenses, F. (1989). The nature and main characteristics of recent Turkish growth in export of manufactures.
- T.C.M.B.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari>
- Topuz, A. G. H. (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 377-390.
- Tuna, M. (2018). The Missing Turkish Revolution: Comparing Village-Level Change and Continuity in Republican Turkey and Soviet Central Asia, 1920–50. *International Journal of Middle East Studies*, 50(1), 23-43.
- Yavuz, M. (2012). Türkiye’de İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Bir Zaman Serisi Analizi. *Ege Üniversitesi 15. İktisat Kongresi*.